

KÓRKEM TEKSTTE QAHRMAN PORTRETIN SÁWLELENDIRIWSHI LAQAPLAR

Jiemuratova Feruza

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
Lingvistika:Qaraqalpaq tili tálim baǵdarı 2-kurs magistrantı
Ilimiy basshı: f.i.k, docent **Sh.Allaniyazova**

ANNOTACIYA

Bul maqalada kórkem tekstte qaharman portretin sáwlelendiriwshi laqaplar haqqında sóz etiledi.

Tayanış sózler: leksika, lingvopoetika, kórkem tekst, laqap, portret

Ádebiy til ulıwma xalıqlıq sóylew tiliniń kórkem sóz sheberleri tárepinen qayta islingen, dóretiwshilik baǵdarında bayıtılǵan túri. Xalıqtıń sóz mádeniyatınıń jetiliske joqarǵı jemisi. Kórkem sóz sheberleri usı dóretiwshilik processti basqarıp hám rawajlandırıp baradı. İlimpazlar kórkem sóz sheberlerin ulıwma xalıqlıq tildin tillik quralların dóretiwshilik baǵdarda qayta isleytuǵın laboratoriyaǵa megezetedi. Sonlıqtan ádebiy shıǵarmalardıń kórkem tilin, ózgesheliklerin izertlew áhmiyetli másele. Ásirese, kórkem shıǵarmanıń obrazlılıǵın, estetikalılıǵın ashıp beriwde laqaplardıń róli ayrıqsha.

Kórkem shıǵarma leksikası birinshi gezekte sóz sheberliginiń hár túrli kórkem formaların ózine qamtıwshı ayrıqsha sistema bolıp, kórkem shıǵarma tiliniń tiykarǵı hám jetekshi komponenti boladı. Kórkem shıǵarma leksikasınıń ózine tán ózgeshelikleri bolsa avtorınıń individual stiline baylanıslı. [1;26]

Lingvopoetikaniń tiykarǵı máseleleriniń biri – sóz hám obraz, obrazlılıq máselesi.[2;18] Solay eken, jazıwshı shıǵarmanı jáne de ıqshamlastırıw hám qaharmanıń portretin jaratıw ushin laqaplardan paydalanadı. Bunda laqap iyesiniń sırtqı kórinisi, túr-túsi, denesindegi artıq yamasa kemshiligine baylanıslı qoyıladı. Bul arqalı kitap oqıwshısına shıǵarma tásirli hám túsinikli boladı. Mısalı: - Sizdi dúkanda kórdik-ǵo, eki bastan, - dedi. Bul baǵanaǵı «dúkanshını irkpe» dep baqırǵan *Abilla tompaq* eken. [4;104] Tompaq sózi ádette tolıq, semiz adamlarǵa qarata qollanıladı. Demek, jazıwshı da qaharman portretin anıq kórsetiw ushin tompaq laqabınan paydalanǵan.

Qaraqalpaq tili laqaplarǵa júda bay. Olar xalıq govorlarında, xalıqtıń kúndelikli sóylew barısında, sonday-aq qaraqalpaq folklorında ushırasadı. Laqaplardı úyreniw onomastika ushin qızıqlı material bola aladı. Ásirese, túrli

allegoriyalarda, jasırın frazalarda laqapların stillik waziypaları hám mánileri ayqın júzege shıǵadı.[4;12]

Biz maqalamızda, qaharman portretin sáwlelendiriwshi laqapları bir neshe toparlarǵa bólip qarawdı maqul kórdik. Olar tómendegishe:

- Adamnıń denesiniń túr-túsine baylanıslı laqaplar (*Joldas qara, Áshir qara, Sayıpnazar sarı, Qurbanbay málle*)
- Adamnıń dene pishimi, júris-turısına baylanıslı laqaplar (*Abilla tompaq, Mádiyár dáw, Bayniyaz iymek, Sozanay sheshey, Begdulla sobılıq*)
- Adam denesiniń kemshiligine baylanıslı laqaplar (*Pirim sholaq, Jumabay sholaq, Juman kelte, Murat hákkelek*)

Laqaplar ádette xalıq tárepinen qoyıladı. Ótykeni, xalıq óziniń arasındaǵı adamlardıń túr-túsine qarap oǵan laqap qoyatuǵın bolǵan. Bunı biz kórkem shıǵarmalarda da jiyi ushıratamız. Mısalı: — Men, mańlayı qattı, **Joldas qararı**, kolxozǵa kiriwge kóndirdim, “ógizińdi, arbańdı bereseń, kireseń, bunıń jóni shundiý boladı,” dedim... [5;35] Birinshi bolıp, soyuz qosshı **Áshir qara** keldi, iyegi iymeklew, halına qaramay saltanatın dúzep júretuǵın, otırǵanda keykeyip otıratuǵın jigirma bir, jigirma ekilerdegi jigit edi. [5;43] Qashshan pátiyasın berip jiberse de jaǵdayı kelmey óz aldına dúkan asha almay júrgen **Sayıpnazar sarı** degen shákirti bar, barlıq jumıstı sol isleydi. [5;243] Jıllılıqtı jıllılıq penen júrip atırsızlarma?! – degen seseke **Aman sarıǵa** jalt qarap, ırǵıp turǵanı menen Asqarbay nazırqanıńqırıp qaradı hám kem salıyqa túrgeldi. [4;185] Bul mısallardan, Joldas qara, Áshir qara, Sayıpnazar sarı, Aman sarı sıyaqlı qaharmanlardıń laqabına qarap, Joldas, Áshir qara túsli, al Sayıpnazar hám Amannıń sarı túsli adam ekenligin kóz aldımızǵa keltiremiz.

Jazıwshı shıǵarmada qaharman portretin jaratıwda onıń obrazlılıǵın arttırıw maqsetinde dene pishimin de esapqa aladı hám kórkemlep bayanlaydı. Mısalı: - Mádiyarsań ǵoy, úshinshi rotada! – dep dawıslap jiberdi. – Komandirdiń naganınan tanıdım-aw! Kel, kóriseyik, qansha jıllar... Ápiw etiń, joldaslar, rotamızdıń on bes jasar qaharmanı edi, dáwdey jigit bolıptı. [5;13] Qarasa, qasındaǵıları mushtay, ózi dindey bolıp, Shotannıń óziniń balashaǵaları menen **Mádiyár dáw** tórde chay ishıp otır.[5;249]

Taslaqtıń ortasına kelgende atı súrnikken eken, adamları shoqalaq qumını tasasında ańlıp atırsa kerek, aldında **Bayniyaz iymek**, artında Turdımurat Tájimov, onıń artında taǵı-taǵılar. [4;17]

Uzınlıǵınan sozanay atanǵan **Sozanay sheshey** tórdegi kiyizdiń ústine jańa kórpesheledi silkip salıp qaldıdaǵı, Allambergen shundiý yashulısınıń aldınan shıǵıp, atın jılawlamaǵanına qısqınan qızardı, ele de kóligin jayǵastırıp keliw ushin sırtqa shıǵıp ketti.[5;71] Eńkeyip tuskeli **Sozanay-Sozanay**, atın heshkim aytpaǵan soń, **Urqiya** ismin umıtıp baratırǵan keywanı biypárwa kelip edi, esiktiń

aldında Shundiý súykimli bolıwǵa bar kúshin salıp, erkelegen kúshiktey jımpañlap júripti.[5;131] Sozanay sheshey Qudaybergen shundiýdiń hayalı bolıp, geyde adamlar atın sorasa Urqıya dep emes Sozanay dep juwap beredi.

Demek, joqarıda keltirilgen mısallardan Mádiyardıń dáwdiń iri deneli, júrisi de dáwge uqsaytuǵınlıǵın, Sozanay shesheydiń boyı uzın hayal ekenligin, al Bayniyaz iymeyip júretuǵınlıǵın kóz aldımızda sáwlelendiremiz.

Sonday-aq, adam denesiniń kemshiligi arqalı da laqaplar qollanılatuǵının kóriwimizge boladı. Mısalı: Mınaw patas otırspaqtan tiskinip, “*Jumabay sholaqtıń úyin tawıp alayın, ya Kókózektegi Qonaqbay qazaqtıkinde qonarman*” dep, ornınan jańa tura bergeni tórgi ójirelerdiń birinen ıshqınıp allalaǵan hayal dawısı shıqtı. [4;138]

Anaw júrgen *Pirim sholaq,*

Etip júr ol jalaq-julaq,

Salıq dese tayar sol aq,

Bizler ushın qıyın salıq. [6;24]

Bul mısallarda sholaq ayaǵı aqsaq, ya ayaǵınan pútkilley ayrılgan adamǵa qarata ayılǵan hám dóretiwshi tárepinen qaharmannıń portreti sheber súwretlengen.

Mınaw kelip otırǵan sol *Biybaysha kózliniń* balası – Jaqan.[5;39] Kózli biziń tilimizde kózi kórmeytuǵın, kózi ázzi adamǵa ayıladı.

Juwmaqlap aytqanda, biz kórip shıqqan laqaplar kórkem shıǵarmada súwretlenip atırǵan qaharmanlardıń portretin jaratıwda kontekstte tereń mánili hám obrazlı etip sáwlelendiriw quralı bolıp tabıladı. Yaǵnıy shıǵarmanıń tujırmılı, ıqsham hám tásirli shıǵıwın támiyinleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Axmedov A. Badiiy asar tilini o'rganish haqida. Jurnal «O'zbek tili va adabiyoti».1990.3-son.
2. Абдиназимов Ш. Лингвопоэтика. Нукус-2019, 18-б.
3. Хожалепесова Ю. Прозвище в системе каракалпакской антропонимии. Кон.дисс. Нукус-1995.
4. Сейитов Ш. «Халқабад», III-том, «Қарақалпақстан», Нөкис-1989.
5. Сейитов Ш. «Халқабад», I-том, «Қарақалпақстан», Нөкис-1977.
6. Бердақ. Сайланды шығармалары. «Қарақалпақстан», 1997.